

INHOUD

De buste van de keizer	7
Stationschef Fallmerayer	35
Het kartel	65
De blinde spiegel	75
April	123
Triomf der schoonheid	149
De leviathan	183
De legende van de heilige drinker	223
Noot van de vertalers	259

De buste van de keizer

I

In het voormalige Oost-Galicië, in het huidige Polen, ver van de enige spoorlijn die Przemyśl en Brody met elkaar verbindt, ligt het dorpje Lopatyn, waarover ik hier een opmerkelijke geschiedenis wil vertellen.

Ik hoop dat de lezer zo goed wil zijn het de verteller te vergeven dat hij zijn relaas vooraf laat gaan door een historisch-politieke toelichting. De onnatuurlijke grillen die de wereldgeschiedenis de afgelopen tijd heeft vertoond, nopen hem hiertoe.

Wellicht dienen de jongeren onder zijn lezers er immers op gewezen te worden dat een deel van het gebied in het oosten dat tegenwoordig tot de Republiek Polen behoort, tot het einde van de Grote Oorlog, die ook wel wereldoorlog wordt genoemd, een van de vele kroonlanden van de oude Oostenrijks-Hongaarse monarchie was.

In het dorp Lopatyn woonde graaf Franz Xaver Morstin, telg uit een oud Pools geslacht – een geslacht dat (maar dit terzijde) afkomstig was uit Italië en in de zestiende eeuw naar Polen was gegaan. Als jongeman had graaf Morstin bij het negende regiment dragonders gediend. Hij beschouwde zichzelf als Pool noch als Italiaan, als Pools aristocraat noch als aristocraat van Italiaanse komaf. Nee, zoals veel van zijn standgenoten in de voormalige kroonlanden van de

Oostenrijks-Hongaarse monarchie was hij een Oostenrijker van het nobelste en zuiverste slag, dat wil zeggen: een boven elke nationaliteit verheven man en dus een ware edele. Als iemand hem bijvoorbeeld had gevraagd – maar in wiens hoofd zou zo'n zinloze vraag zijn opgekomen? – tot welke 'natie' of welk volk hij voor zijn gevoel behoorde, zou de graaf de vragensteller nogal verbaasd, zelfs verbluft hebben aangekeken en waarschijnlijk ook verveeld en ietwat verontwaardigd. Volgens welke maatstaven had hij ook moeten bepalen of hij tot dit dan wel dat volk behoorde? Hij sprak vrijwel alle Europese talen even goed, hij was in vrijwel alle Europese landen thuis, zijn vrienden en familie woonden verspreid over de wijde, kleurrijke wereld. De keizerlijk-koninklijke monarchie was een kleine afspiegeling van die kleurrijke wereld en daarom was ze het enige vaderland van de graaf. Een van zijn zwagers was districtskapitein in Sarajevo, een ander onderstadhouder in Praag, een van zijn broers diende als eerste luitenant der artillerie in Bosnië, een van zijn neven was ambassadeeraad in Parijs, een ander landeigenaar in het Hongaarse Banaat, een derde was in Italiaanse diplomatieke dienst, een vierde woonde uit pure liefde voor het Verre Oosten al jaren in Peking. Van tijd tot tijd ging Franz Xaver bij zijn familie op bezoek, natuurlijk het vaakst bij degenen die binnen de monarchie woonden. Dat waren, zoals hij ze placht te noemen, zijn particuliere 'inspectiereizen'. Ze golden niet alleen familieleden, maar ook vrienden, enkele voormalige medeleerlingen van het Theresianum, die in Wenen woonden. Daar streek graaf Morstin elke zomer en winter twee weken of langer neer. Wanneer hij kriskras door het midden van zijn rijkgeschakeerde vaderland reisde, werd hij vooral aangenaam getroffen door de zeer specifieke kenmerken die zich in hun altijd eendere en toch kleurrijke stijl

op alle stations, in alle kiosken, in alle openbare gebouwen, scholen en kerken van alle kroonlanden van het Rijk herhaalden. Overal droegen de gendarmes dezelfde pluimhoed of leemkleurige helm met de gouden knop en de glimmende dubbelkoppige adelaar van de Habsburgers; overal waren de houten deuren van de keizerlijk-koninklijke tabakswinkels beschilderd met zwart-gele schuine strepen; overal droegen de douanebeambten dezelfde groene (bijna fleurige) kwast aan hun blanke sabel; in elk garnizoen zag je op de promenade dezelfde blauwe uniformhemden en zwarte geklede broeken van de flanerende infanterieofficieren, dezelfde rode broeken van de cavaleristen, dezelfde koffiebruine jassen van de artillerie; overal in dat grote, veelkleurige Rijk werd elke avond op hetzelfde tijdstip, wanneer de kerkklokken negen uur sloegen, dezelfde taptoe geblazen, die bestond uit vrolijk klinkende vragen en weemoedige antwoorden. Overal had je dezelfde koffiehuisen met rokerige, gewelfde plafonds, met donkere nissen waar schakers ineengedoken zaten als vreemde vogels, met tapkasten vol gekleurde flessen en fonkelende glazen, die werden beheerd door goudblonde bardames met een weelderige boezem. Bijna overal, in alle koffiehuisen van het Rijk, schuifelde, met enigszins knikkende knieën, naar buiten gedraaide voeten en een servet over de arm, de bakkebaardige kelner, als ver, deemoedig evenbeeld van de oude dienaren van Zijne Majesteit, de machtige bakkebaardige gebieder, aan wie alle kroonlanden, alle gendarmes, alle douaneambtenaren, alle tabakswinkels, alle slagbomen, alle spoorwegen, alle volkeren toebehoorden. En in elk land werden andere liederen gezongen, in elk land droegen de boeren andere kleding, in elk land sprak men een of meer andere talen. En wat de graaf zo bekoorde, was het zowel plechtige als vrolijke zwart-geel, dat tussen al die verschillende kleuren

zo vertrouwd oplichtte; het eveneens plechtige en blijmoedige 'Gott erhalte', dat het enige eigen volkslied was; dat speciale, achteloze, nasale, zachte, middeleeuws aandoende Duits van de Oostenrijkers, dat tussen de verschillende idiomen en dialecten van de bevolking altijd weer te beluisteren viel. Zoals elke Oostenrijker in die tijd hield Morstin van het blijvende in het veranderlijke, het bekende in de afwisseling en het vertrouwde te midden van het onbekende. Zo werd het vreemde hem eigen, zonder zijn kleur te verliezen, en zo had het vaderland de eeuwige beking van den vreemde.

In zijn dorp Lopatyn betekende de graaf meer dan elke officiële instantie die de boeren en de Joden kenden en vreesden, meer dan de rechter in het dichtstbijzijnde provincie-stadje, meer dan het districtshoofd aldaar, meer dan een van de hogere officieren die bij de jaarlijkse manoeuvres het bevel over de troepen voerden, hutten en huizen voor inkwartiering vorderden en de bijzondere macht van het leger op manoeuvre belichaamden, dat zoveel indrukwekkender is dan het leger in een echte oorlog. Voor de mensen in Lopatyn was 'graaf' niet alleen een adellijke titel, maar ook een heel hoge ambtelijke titel. En de feiten gaven hun geen ongelijk. Want op grond van zijn vanzelfsprekende aanzien kon graaf Morstin ervoor zorgen dat de belasting werd verlaagd, dat de ziekelijke zonen van menig Jood van militaire dienst werden vrijgesteld, dat gratieverzoeken werden ingewilligd, dat onschuldig of te streng veroordeelden strafvermindering werd verleend, dat armlastigen korting op hun treinkaartje kregen, dat gendarmes, politieagenten en ambtenaren die hun bevoegdheden te buiten gingen, op gepaste wijze werden gestraft, dat aspirant-leraren die nog geen vaste baan hadden op gymnasia konden invallen, dat afgezwaaide onderofficieren als tabaksverkoper, postwisselbezorger of telegrafist werden

aangesteld, dat studerende zonen van arme boeren en Joden een beurs kregen. En hij deed dat allemaal maar wat graag! In feite was hij een niet van staatswege ingestelde instantie, die het beslist veel drukker had dan de meeste wel door de staat aangestelde ambtenaren die hij bezocht in verband met zijn bemiddelingswerk. Om zich van zijn taken te kunnen kwijten had hij twee secretarissen en drie klerken in dienst. Bovendien beoefende hij, overeenkomstig de familietraditie, 'grafelijke liefdadigheid', zoals dat in het dorp werd genoemd. Al meer dan honderd jaar verzamelden de landlopers en bedelaars uit de omgeving zich elke vrijdag onder het balkon van huize Morstin om van de lakeien in papier gewikkelde koperen munten in ontvangst te nemen. Meestal verscheen de graaf dan op het balkon om de armen te begroeten. En het was alsof hij de bedelaars bedankte, die hem bedankten, alsof gever en ontvanger dankbaarheid uitwisselden.

Al die liefdadigheid werd overigens niet altijd ingegeven door goedhartigheid, maar berustte op een van die ongeschreven wetten van menig nobele familie. Misschien dat hun voorouders eeuwen geleden nog uit pure liefde voor het volk weldaden, hulp en ondersteuning hadden verleend, maar gaandeweg, met de wisseling der generaties, was die goedheid als het ware bevroren en verstard tot plicht en traditie. Bovendien was de fervente hulpvaardigheid van graaf Morstin zijn enige bezigheid en afleiding. Ze gaf zijn nogal ledige bestaan als grand seigneur die, in tegenstelling tot zijn burens en standgenoten, zelfs geen belangstelling had voor de jacht, een doel, inhoud en de immer weldadige bevestiging van zijn macht. Had hij iemand aan een tabakswinkel geholpen, iemand anders aan een vergunning, weer iemand anders aan een baan of een audiëntie, dan suste dit niet alleen zijn geweten, maar streelde het ook zijn trots. Maar mislukte zijn

bemiddeling voor deze of gene van zijn beschermelingen, dan was zijn geweten onrustig en zijn trots gekrenkt. Hij gaf het niet op en wendde zich tot alle instanties totdat hij zijn zin, dat wil zeggen die van zijn protegés, had doorgedreven. Dat maakte hem geliefd en geacht bij de bevolking. Want het volk heeft geen precieze voorstelling van de beweegredenen die een machtig man ertoe brengen de kleine en machteloze te helpen. Het wil gewoon een ‘goede heer’ zien – en vaak is het in zijn kinderlijk vertrouwen in zo’n machtig man edelmoediger dan de man zelf, in wie het altijd goedgelovig de edelmoedige ziet. Het is de diepste en nobelste wens van het volk te weten dat machthebbers rechtvaardig en edel zijn. Daarom wreekt het zich zo wreed wanneer het door de heren wordt teleurgesteld – zoals een kind dat zijn speelgoedlocomotief volledig vernielt als die het niet doet. Vandaar dat men het volk net als kinderen deugdelijk speelgoed en rechtvaardige machthebbers moet geven.

Dergelijke overwegingen kwamen beslist niet bij graaf Morstin op wanneer hij bescherming, goedheid en rechtvaardigheid betrachtte. Die overwegingen, die deze of gene van zijn voorvaders misschien tot het betrachten van goedheid, barmhartigheid en gerechtigheid hadden aangezet, zaten hun nazaat in het bloed of, zoals men tegenwoordig zegt: in het ‘onderbewuste’.

En zoals hij zich verplicht voelde de zwakkeren te helpen, zo voelde hij eerbied, respect en gehoorzaamheid tegenover degenen die hoger geplaatst waren dan hij. De persoon van Zijne Keizerlijk-Koninklijke Majesteit, die hij had gediend, bleef voor hem altijd een boven al het gewone verheven verschijning. Het was de graaf bijvoorbeeld onmogelijk geweest de keizer als een gewone sterveling te zien. Het geloof in de traditionele hiërarchie was zo diep en sterk verankerd in de

ziel van Franz Xaver dat hij de keizer niet vanwege zijn menselijke, maar vanwege zijn keizerlijke eigenschappen liefhad. Wanneer een vriend, kennis of familielid in zijn bijzijn een hem onwelgevallige opmerking over de keizer maakte, verbrak hij alle betrekkingen met de persoon in kwestie. Misschien vermoedde hij toen al, lang voor de ondergang van de monarchie, dat lichtvaardige grappen dodelijker kunnen zijn dan aanslagen van misdadigers en plechtige toespraken van eerezuchtige en opstandige wereldverbeteraars. In dat geval heeft de wereldgeschiedenis de vermoedens van graaf Morstin bevestigd. Want de oude Oostenrijks-Hongaarse monarchie ging geenszins ten onder aan de holle retoriek van revolutionairen, maar aan het ironische ongeloof van hen die haar trouwe steunpilaren hadden moeten zijn.

II

Op een dag, het was een paar jaar voor de Grote Oorlog, die ook wel wereldoorlog wordt genoemd, werd graaf Morstin 'in vertrouwen' meegedeeld dat de eerstvolgende keizerlijke manoeuvres in Lopatyn en omgeving zouden plaatsvinden. Gedurende enkele dagen, een week of langer, zou de keizer bij hem in huis verblijven. En Morstin toog in staat van grote opwinding naar het districtshoofd, beraadslaagde met de politieke kopstukken en de gemeentelijke autoriteiten van het dichtstbijzijnde stadje, liet voor de politieagenten en nachtwakers in de hele omtrek nieuwe uniformen en sabels aanschaffen, sprak met de geestelijken van alle drie de gezindten – de Grieks-katholieke en de rooms-katholieke priester en de rabbijn van de Joden –, schreef voor de Roetheense burgemeester van het stadje een toespraak, die deze niet kon

lezen, maar met hulp van de onderwijzer uit het hoofd moest leren, kocht witte jurkjes voor de kleine meisjes uit het dorp, waarschuwde de commandanten van de nabij gelegerde regimenten – en dat allemaal ‘in vertrouwen’, met als gevolg dat al in het vroege voorjaar, nog lang voor de manoeuvres, allereerst bekend was dat de keizer de manoeuvres persoonlijk zou bijwonen.

Graaf Morstin was inmiddels de jongste niet meer, en deze vroeg grijs geworden, magere, verstokte vrijgezel was in de ogen van zijn robuustere standgenoten ietwat zonderling, een beetje ‘eigenaardig’ en ‘als van een andere wereld’. Nooit had iemand hem in gezelschap van een vrouw gezien. Nooit had hij een poging ondernomen om te trouwen. Nooit had iemand hem zien drinken, spelen, minnekozen. Zijn enige zichtbare passie was het bestrijden van de ‘nationaliteitenkwestie’. In die tijd begon in de monarchie namelijk de zogeheten ‘nationaliteitenkwestie’ de kop op te steken. Alle mensen bekenden zich – of ze dat nu wilden of moesten doen alsof ze het wilden – tot een van de vele naties die zich op het grondgebied van de oude monarchie bevonden. Zoals bekend had men in de negentiende eeuw ontdekt dat ieder individu tot een natie of een ras moest behoren om werkelijk als burger te worden erkend. ‘Van humaniteit via nationaliteit tot bestialiteit,’ had de Oostenrijkse schrijver Grillparzer gezegd. De fase van de ‘nationaliteit’, de voorfase van de bestialiteit die we vandaag de dag beleven, was toen juist aangebroken. Deze nationale gezindheid, zo bleek in die tijd duidelijk, ontsproot aan en strookte met de vulgaire inborst van al diegenen die de vulgairste stand van een eigentijdse natie vormden. Het waren doorgaans fotografen die als bijverdienste bij de vrijwillige brandweer werkten, zogenaamde kunstschilders die wegens gebrek aan talent geen onderdak

hadden gevonden in de Academie voor Schone Kunsten en derhalve letterschilder of behanger waren geworden, ontevreden onderwijzers die graag op een middelbare school hadden lesgegeven, apothekersassistenten die graag arts waren geworden, tandtechnici die geen tandarts konden worden, lage post- en spoorwegbeambten, bankbedienden, boswachters – kortom: binnen elk van de Oostenrijkse naties al diegenen die tevergeefs aanspraak maakten op onbeperkt aanzien in de burgerlijke maatschappij. Gaandeweg zwichtten ook de zogenaamde hogere standen. En alle mensen die nooit iets anders dan Oostenrijker waren geweest, in Tarnopol, in Sarajevo, in Wenen, in Brno, in Praag, in Czernowitz, in Oderburg, in Troppau, nooit iets anders dan Oostenrijker: zij begonnen zich nu, tegemoetkomend aan de ‘eis van de tijd’, te bekennen tot de Poolse, Tsjechische, Oekraïense, Duitse, Roemeense, Sloveense, Kroatische natie – en ga zo maar door.

Omstreeks die tijd werd in de monarchie ook het ‘algemene, geheime en rechtstreekse kiesrecht’ ingevoerd. Graaf Morstin verfoeide het, evenals het moderne begrip ‘natie’. Tegen de Joodse kastelein Salomon Piniowski, de enige mens in de wijde omtrek die hij een beetje verstand toeschreef, placht hij te zeggen: ‘Luister, Salomon! Die weerzinwekkende Darwin, die zegt dat de mens afstamt van de apen, lijkt toch gelijk te hebben. De mensen nemen er niet langer genoegen mee te zijn onderverdeeld in volkeren, nee, ze willen ook bij een bepaalde natie horen. Nationaal, hoor je, Salomon?! Op zo’n idee komen zelfs de apen niet. Maar de theorie van Darwin lijkt me nog niet compleet. Misschien stammen de apen wel af van de nationalisten, want de apen betekenen een stap vooruit. Jij kent de Bijbel, Salomon, je weet dat er geschreven staat dat God op de zesde dag de mens schiep, niet de nationale mens. Nietwaar, Salomon?’